

Dlouhá nebo krátká? Korpusová analýza verbálních substantiv na -ání a -aní¹

Adrian Jan Zasina

Ústav Českého národního korpusu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy,
Praha, Česká republika
adrian.zasina@ff.cuni.cz

Long or short? A corpus analysis of verbal nouns ending in -ání and -aní

ABSTRACT: The present study attempts to comprehensively describe rules determining the choice of long or short vowel in verbal nouns. The author focuses on the vowels *a* and *á* in verbal nouns ending in *-ání* or *-aní* that are not systematically described from a synchronous point of view. The distribution of these deverbatives is also confusing to learners. As a result, they are not able to differentiate between the two endings if they are not given any clear rules. Therefore, this analysis focuses on identifying the rules in use of analysed endings in the Czech language based on data of contemporary written Czech in the SYN2015 corpus, with regard to learners of Czech as a foreign language. The data has shown that the choice between the endings *-ání* or *-aní* is necessary only in the case of two-syllable verbal nouns; multi-syllable verbal nouns always end in *-ání*. The correct ending of a two-syllable noun can be identified based on the infinitive of base verb. If the vowel is shortened in a prefixed infinitive (ex. *psát* → *napsat*) then the two-syllable noun has the ending *-aní* (ex. *psaní*). If there is no shortening (ex. *tát* → *roztát*), a two-syllable noun ends in *-ání* (ex. *tání*). The rules formulated in this way systematize the hitherto confusing distribution of the endings *-ání* and *-aní* that can be considered as regular with regard to the most frequent verbal nouns. This knowledge can be further applied in teaching of foreigners regarding creation of new teaching materials.

KEYWORDS: vowel length; verbal nouns; morphology; corpus linguistics; Czech

KLÍČOVÁ SLOVA: kvantita vokálů; verbální substantiva; morfologie; korpusová lingvistika; čeština

0. Úvod

Obtíže s kvantitou se běžně vyskytují v češtině nerodilých mluvčích nehledě na to, zda se v jejich mateřském jazyce délka vyskytuje, nebo nikoli. Svědčí o tom data získaná z psaných textů v žákovském korpusu CzeSL-SGT (Šebesta et al. 2014), jehož automatická chybová anotace jako nejčastější problém odhaluje chybějící čárku nad vokálem. Jako problematickou vnímají délku vokálů i samotní žáci, a to jak z hlediska produkce, tak percepce.

¹ Tato studie vychází z materiálu disertační práce (Zasina 2019), jejíž podoba byla upravena v souladu s vydáním v podobě článku. Autor by rád poděkoval Petře Poukarové a Michalu Škrabalovi za cenné poznámky a oběma recenzentům, kteří přispěli ke zkvalitnění textu.

Délka samohlásek má v češtině fonologickou platnost, rozlišuje tedy jak význam slov (*pořád – pořad, řádit – řadit, hezký – hezky*), tak i morfologické tvary jednoho lexému (*hradů – hradu, tramvaj – tramvají*); kvantita je nezávislá na přízvuku a dlouhá slabika se může vyskytovat ve slově v libovolné pozici (Veroňková – Poukarová 2018: 262). Nestandardní realizace kvantity je obzvláště v oficiálním pasném projevu nepřijatelná a nežídka bývá příznačná právě pro cizojazyčného mluvčího (srov. např. *vzdělání* lidé* místo *vzdělání lidí*). Právě proto by měl být ve výuce češtiny jako cizího jazyka (ČCJ) kladen větší důraz na procvičování délky samohlásek, aby případné problémy byly minimalizovány. I když je mnohdy velmi obtížné konkrétní pravidla pro používání dlouhých a krátkých vokálů stanovit, díky rozsáhlým korpusovým datům je možné vysledovat zákonitosti zkoumaných jevů a sestavit jasná pravidla.

Tato studie se zaměřuje na kvantitu vokálů *a* a *á* u verbálních substantiv končících na *-ání* nebo *-aní*, přičemž se za pomoci korpusových metod pokouší vysledovat pravidelnosti v jejich výskytu. Cílová zakončení jsme zvolili na základě dřívější analýzy žakovského jazyka (Zasina 2019: 29–31), jež identifikovala tento jev jako problematickou oblast češtiny nerodilých mluvčích. Proto v této studii nahlížíme na tuto problematiku z úhlu pohledu cizojazyčného žáka.

S ohledem na cizojazyčné žáky neexistuje v současné době přesný popis výskytu zakončení verbálních substantiv na *-ání* nebo *-aní*. Soudobé mluvnické popisy verbálních substantiva v rámci slovtvorby (srov. Karlík – Nekula – Rusínová 1995: 149), avšak považují distribuci obou zakončení za nepravidelnou. Rovněž učebnice pro cizince (např. Holá – Bořilová 2009: 193) nevěnují zakončením *-ání* a *-aní* větší pozornost a deverbativa typu *psaní* označují jako nepravidelné případy. Způsob vyhledávání deverbativ od slovesného kmene v korpusu prezentuje Osolobě (2014: 184–191), ale problematika délek není zde komentována. Pravidla alternací *á/a* verbálních substantiv ve vztahu k jiným slovesným tvarům jsou však zevrubně popsána v monografii autorky (Osolobě 2011: 23–32) týkající se morfologie českého slovesa. Nicméně výklad nezohledňuje hledisko cizojazyčného mluvčího a uceleně neshrnuje současnou pravopisnou podobu verbálních substantiv s ohledem na kvantitu.

Předkládaná studie se proto snaží tuto mezeru vyplnit a přispět ke stávajícím poznatkům systematickým popisem kvantity v zakončeních verbálních substantiv na *-ání* nebo *-aní* na základě korpusového materiálu. Primárním cílem je sestavit jasná pravidla používání dlouhých a krátkých vokálů, která napomohou žákům identifikovat správné zakončení deverbativ.

1. Deverbativní substantiva a jejich zkoumání

V české lingvistice se deverbativní substantiva tradičně dělí na dva typy: a) verbální substantiva, např. *znít – znění, krýt – krytí, malovat – malování*; b) dějová substantiva, např. *zpívat – zpěv, číst – četba, vonět – vůně* (Kolářová 2010: 51–52). První typ je produktivní a lze jej teoreticky vytvořit sufixem od každého slovesa. Tvoří se však pomocí uzavřeného souboru sufixů *-ní/-tí-* (viz níže). Naopak dějová substantiva

mají k dispozici řadu různých sufixů. Pouze v jejich případě dochází k nahrazování systémově očekávaných tvarů jinými tvary (srov. *číst – čtení/čítba* × *vypadat – vypadání/*vypad(ba)* místo *vzhled*) a je u některých z nich možné zpětné tvoření sloves (srov. *hřmít – hřmění – 0 × hřmít – hřmot – hřmotit*). Slovesný vidový význam je zachován jen u verbálních substantiv, která zároveň mohou zachovávat reflexivní tvar základového slovesa.

Verbální substantiva a dějová substantiva se od sebe liší i ve frekvenční distribuci. Jak uvádí Kolářová (2010: 62), dějová substantiva jsou často početnější, ačkoli jen za předpokladu, že dějové substantivum nechybí a verbální substantivum neplní jeho funkci (např. *chování, setkání, zařízení*), anebo se výrazně významově neliší – čím je větší sémanticky rozdíl, tím verbální substantivum může být naopak početnější (např. *vydání* × *výdej*). Pro srovnání na příkladu odvozenin slovesa *prodat* korpusová data ukazují, že frekvence lemmatu dějových substantiv mnohonásobně převyšuje frekvenci lemmatu odpovídajících substantiv verbálních; např. v korpusu SYN2015 najdeme následující výskyty pro lemmata *prodávání*/81, *prodání*/3 a *prodej*/11 157. Nicméně v případě odvozenin slovesa *spojit* je situace opačná, tj. *spojování*/409, *spojení*/8 824, *spoj*/2 689.

V této studii se zabýváme pouze prvním typem deverbativních substantiv, tj. substantivy verbálními, která se tvoří pravidelným způsobem. Jsou to obecně jména odvozená ze slovesného kmene příponou *-ní/-tí-* (Dvořák 2017). Primárně označují událost (děj nebo stav), ale sekundárně mohou označovat i výsledek děje, resp. jiný předmět, osobu anebo místo spjaté s dějem/stavem (např. *Blahopřání^{děj} novomanželům u kostela trvalo skoro hodinu, Napsal mi krásné blahopřání^{výsledek} k narozeninám, V knihu kupectví měli barevná blahopřání^{předmět}*). Jde-li o stylistickou povahu verbálních substantiv, jsou běžná v publicistickém a administrativním stylu (ibid.). Verbální substantiva se tvoří jak od imperfektivních, tak od perfektivních sloves, nicméně častější jsou varianty dokonavé (Karlík et al. 1995: 148).

Pozornost je zde věnována verbálním substantivům končícím na *-ání* anebo *-aní* s ohledem na kvantitu vokálu, kterou lze popsat pravidly. Jako účelné se nám jeví nahlédnout na tuto problematiku i z diachronního hlediska. Gebauer (1958: 106–110) popisuje tři základní pravidla vztahující se k předposlední slabice verbálních substantiv na *-ání* a *-aní*:

- v případě, kdy předposlední slabika vznikla stažením, je samohláska vždy dlouhá; srov. stč. *lánie* > nč. *lání* ze stsl. *lajanъje*, stč. *stánie* > nč. *stání* ze stsl. *stojanъje*, stč. *smienie* > nč. *smání* ze stsl. *smъjanъje*,
- dvouslabičná verbální substantiva mají současně častěji zakončení *-aní* (např. *braní, cpaní, draní, hraní*), nicméně vyskytují se taktéž tvary s vokálem dlouhým (*dání, lkání, stání* (stanu), *znání*); je rovněž doloženo, že dnešní krátké tvary se ve starším jazyce vyskytovaly s *á* (*branie*); najdeme je s délkou rovněž v Jungmannově slovníku: *brání, drání, cpaní, hraní, lhání* atd.; u těchto substantiv je i zakončení *-ání*, mají-li prefix, a tvoří tak tři- nebo víceslabičné lexémy: *sebrání, vycpání, rozedrání, vyhrání* atd.; dnešní krátká výslovnost *braní, cpaní, draní* atd.

je pravděpodobně následkem krácení v době starší, jež je datováno do 16. století, nicméně se v dnešní době teprve ustaluje,

- víceslabičná verbální substantiva mají zakončení *-ání* (např. *mazání, kárání, řezání*).

Zajímavá zjištění přináší analýza Zdeňkové (2018), která srovnává na základě excerpovaného materiálu ze slovníku *Nomenclator quadrilinguis Boemico-Latino-Graeco-Germanicus* (1598) Daniela Adama z Veleslavína stav verbálních substantiv na *-ání* a *-aní* střední češtiny se stavem češtiny staré a nové. Celkový materiál obsahuje 261 různých lexikálních jednotek, u 134 z nich se kvantita v zakončení u slov ze staré, střední a nové češtiny shoduje, u 38 středněčeských substantiv nenacházíme ve staré nebo nové češtině doklad (7 z těchto lexikálních jednotek není doloženo ani ve staré, ani nové češtině), u 8 není žádná shoda ani se starou, ani novou češtinou, u 81 se stav ze střední češtiny shoduje buď se starou, nebo novou češtinou.

Zdeňková (2018: 8–9) se dále soustředí na počet slabik. Šestnáct různých dvouslabičných substantiv na *-ání* a *-aní* tvořených od sloves 1. a 5. infinitivní třídy má v 8 případech shodnou kvantitu ve staré i nové češtině (*dání, klání, lání, smání, vdání, stání, vstání a zdání*), v 5 případech původně dlouhé *á* ve staré češtině (*brání, prání, řvání, spání, stlání*) přešlo do dnešního stavu v podobu krátkou. V případě substantiv *lkání* a *hnání* pozorujeme v dnešní češtině kolísání. U lexému *psaní* se kolísání předpokládá ve starší češtině. V případě tří- a víceslabičných verbálních substantiv do dnešního stavu přetrvávají pouze podoby se zakončením *-ání*.²

Díky diachronnímu pohledu na zakončení *-ání* a *-aní* víme, že dnešní tvary dvouslabičných verbálních substantiv na *-aní* jsou výsledkem procesu krácení v průběhu vývoje jazyka. V další fázi jsme se zaměřili na analýzu synchronního jazyka. Toto zkoumání je založeno na nejnovějším materiálu soudobých textů obsažených v jazykovém korpusu. Následující kapitola prezentuje data využitá k tomuto účelu.

2. Data a stanovené hypotézy

Tento výzkum si klade za cíl určit faktory determinující kvantitu vokálů verbálních substantiv zakončených na *-ání* a *-aní* pomocí referenčního korpusu SYN2015 (Křen et al. 2015; 2016). Korpus SYN2015 reprezentuje současnou psanou češtinu rodilých mluvčích, zároveň pokrývá širokou škálu různých typů textů, od beletrie přes oborovou literaturu až po publicistiku, v převažující části z let 2010–2014. V tomto ohledu můžeme hovořit o jeho reprezentativnosti. SYN2015 je standardně lemmatizován a označován morfologickou a syntaktickou anotací. Jeho celková velikost přesahuje 120 milionů tokenů.

² Pro podrobnější diskusi na téma konkurence typů dlouhá-krátká-dlouhá vs. dlouhá-dlouhá-dlouhá slabika a typu krátká-dlouhá-dlouhá u tří- a víceslabičných verbálních substantiv viz Zdeňková (2018: 9–14).

Z takto rozsáhlé datové základny lze snadněji vyvozovat (ne)pravidelnosti jazykových jevů než na základě intuice samotného vědce, protože není v lidských silách pojmout celý jazyk. Korpus, byť vzorek jazyka, přibližuje jazykové bádání empirickému přístupu. Umožňuje tak generalizovat a objektivizovat pozorované jevy v korpusu z objektivního hlediska. V této studii se snažíme zachytit pravidelnosti spojené s verbálními substantivy se zakončením na *-ání* a *-aní*.

V první řadě se zaměříme na identifikaci množiny verbálních substantiv se zakončením na *-ání* a *-aní*. Tato množina poslouží dále jako materiál k analýze pravidelností v používání obou přípon u verbálních substantiv. Pracujeme se dvěma hypotézami. První hypotéza je, že výskyt zakončení buď na *-ání*, nebo *-aní* závisí na infinitivu slovesa. Druhá, že zakončení na *-aní* se vyskytuje u dvouslabičných verbálních substantiv, jak na to poukazují dřívější práce (Gebauer 1958; Karlík et al. 1995; Zdeňková 2018). Obě hypotézy provedeme v následující kapitole.

3. Množina možných lexémů zakončených na *-ání* a *-aní*

Tato část se zaměřuje na analýzu korpusových dat. Výsledky analýzy poslouží ke generalizování pravidel pro volbu vhodného zakončení verbálních substantiv. Sestavená pravidla budou následně formulována s ohledem na nerodilého mluvčího češtiny.

Pomocí dotazu [lemma=".+[aa]ní" & pos="N"] jsme v korpusu vyhledali všechna substantiva zakončená na *-ání* a *-aní*. Nejčastější lexém *paní* a jeho možné obdoby (jako např. *milostpaní*) jsme z analýzy vyřadili, protože se nejedná o verbální substantivum. Získali jsme celkem 533 912 výskytů, z toho bylo 520 355 zakončeno na *-ání* a 13 557 na *-aní*. V prvním případě se jedná o celkem 7 275 různých lemmat bez ohledu na velikost písmen, v druhém o 42 lemmat. Je patrné, že verbální substantiva zakončená na *-aní* jsou méně častá, a proto vycházíme z analýzy zakončení *-aní* ve vztahu k *-ání*.

3.1 Verbální substantiva na *-aní*

Vyhledaná substantivní lemmata zakončená na *-aní* jsme prošli ručně a vyřadili některé nežádoucí výskyty. Zprv se jednalo o případy tří lexémů vznikajících pomocí derivace cirkumfixem: *rozhraní*, *ústraní*, *předbraní* (Šimandl 2016). *Rozhraní* vzniklo pomocí cirkumfixace *roz-* *-í* a lexému *hranice*; *ústraní* pomocí *ú-* *-í* a lexému *strana*; *předbraní* pomocí *před-* *-í* a lexému *brána*. Zadruhé šlo o kompozita vznikající pomocí části *-braní*: *vinobraní*, *trnkobraní*, *dýňobraní*, *hračkobraní*, *borůvkobraní*, *bramborobraní* a *pivobraní*. Zatřetí se zde objevila vlastní jména: *guaraní* (základní měnová jednotka v Paraguayi)³, *Tupi-Guaraní* (indiánský jazyk užívaný v Paraguayi), *Ghaní* (příjmení), *Pomohaní* (historická krajina) a *Zábraní* (název ulice). Začtvrté jsme našli chybné lexémy (**vpsaní* místo *vpsaní*; **nebraní* – negace od slovesa *bránit*) nebo

³ Význam na základě ASCS (Kraus – Petráčková 1995).

lexémy s pochybným významem (*stkaní*). Níže uvedená tabulka 1 prezentuje finální skupinu verbálních substantiv nalezených v korpusu SYN2015. Potvrzené příklady mají v korpusu doloženou aspoň jednu významově správnou alternativu s dlouhým vokálem.⁴

Tabulka 1: Verbální substantiva se zakončením *-aní* v korpusu SYN2015

	Verbální substantivum	Infinitiv	Frekvence	ipm ⁵
1.	psaní	psát	4 463	36,96
2.	hraní	hrát	2 009	16,64
3.	spaní	spát	1 699	14,07
4.	praní	prát	740	6,13
5.	lhaní	lhát	287	2,38
6.	braní	brát	121	1,00
7.	ptaní	ptát	109	0,90
8.	tkaní	tkát	107	0,89
9.	řvaní	řvát	84	0,70
10.	stlaní	stlát	30	0,25
11.	<u>lkaní</u>	lkát	26	0,22
12.	zvaní	zvát	22	0,18
13.	štvaní	štvát	21	0,17
14.	sraní	srát	16	0,13
15.	draní	drát	14	0,12
16.	žraní	žrát	12	0,10
17.	<u>štkaní</u>	štkát	11	0,09
18.	rvaní	rvát	10	0,08
19.	chcaní	chcát	8	0,07
20.	cpaní	cpát	6	0,05
21.	nepsaní	psát	5	0,04
22.	hnání ⁶	hnát	3	0,02
23.	nespaní	spát	3	0,02
24.	<u>dbaní</u>	dbát	1	0,01

⁴ V korpusu SYN2015 najdeme tyto možné alternativy: *lkání*, *dbání*, *zvaní*, *štkání*, *psání*, *prání*. Za relevantní však můžeme uznat *lkání*, *dbání*, *štkání*. V případě lexému *zvaní* se pravděpodobně jedná o jazykovou chybu (srov. *V den zápisu jsou všichni zvaní též k prohlídce mateřské školy*); lexém *psání* je špatně rozděleným lexémem *zapsání*; *prání* bylo kvůli kapitálkám nerozpoznáno jako správné *přání*. Internetová jazyková příručka (IJP; <<https://prirucka.ujc.cas.cz/>>) registruje kolísání *lkání/lkaní*, nikoli lexému *štkání* a *dbání* (v IJP pouze s dlouhým á).

⁵ Vztaheno k celému korpusu SYN2015.

⁶ Ve skutečnosti byl jeden výsledek správný.

Verbální substantiva zakončená na *-ání* jsou výhradně dvouslabičná⁷ a jsou odvozena od jednoslabičných infinitivů. Dlouhá samohláska před příponou *-t* v infinitivu (chápaná rovněž jako kmenotvorná přípona) se zkracuje ve verbálním substantivu ve všech případech, srov. *psát* → *psaní*, *hrát* → *hraní*, *spát* → *spaní* atd. Je to stav nový v současné češtině, protože původně všechny tyto tvary zachovávaly dlouhý vokál (srov. Gebauer 1958: 108).

3.2 Verbální substantiva na *-ání*

Ne každé verbální substantivum utvořené od jednoslabičného infinitivu má zakončení *-ání*. Podíváme-li se na tabulku 2, prezentující 30 nejčastějších verbálních substantiv zakončených na *-ání*, najdeme na šesté pozici substantivum *přání*, odvozené od slovesa *přát*. I v případě zakončení *-ání* je tedy možné tvoření verbálního substantiva z jednoslabičného infinitivu.

Tabulka 2: 30 nejčastějších verbálních substantiv zakončených na *-ání* v korpusu SYN2015 (z celkových 7 275 lemmat tohoto typu)

	Verbální substantivum	Infinitiv	Frekvence	ipm
1.	jednání	jednat	14 494	120,03
2.	chování	chovat	13 481	111,65
3.	utkání	utkat	11 316	93,72
4.	setkání	setkat	9 679	80,16
5.	srovnání	srovnat	7 389	61,19
6.	přání	přát	6 851	56,74
7.	vzdělávání	vzdělávat	6 615	54,78
8.	vydání	vydat	6 255	51,80
9.	vzdělání	vzdělat	6 115	50,64
10.	zpracování	zpracovat	6 057	50,16
11.	hledání	hledat	5 303	43,92
12.	zaměstnání	zaměstnat	4 945	40,95
13.	poznání	poznat	4 714	39,04
14.	očekávání	očekávat	4 693	38,87
15.	pokračování	pokračovat	4 457	36,91
16.	podání	podat	3 968	32,86
17.	ovládání	ovládat	3 931	32,56
18.	vyšetřování	vyšetřovat	3 789	31,38

⁷ Až na výjimku příkladů s negací, které přidáním předpony *ne-* mají slabiku navíc.

19.	uspořádání	uspořádat	3 768	31,21
20.	podnikání	podnikat	3 577	29,62
21.	sledování	sledovat	3 569	29,56
22.	financování	financovat	3 494	28,94
23.	povolání	povolat	3 352	27,76
24.	pozorování	pozorovat	3 306	27,38
25.	rozhodování	rozhodovat	3 256	26,97
26.	používání	používat	3 159	26,16
27.	získání	získat	2 944	24,38
28.	vnímání	vnímat	2 936	24,31
29.	fungování	fungovat	2 870	23,77
30.	zklamání	zklamat	2 819	23,35

Následně jsme se snažili identifikovat všechny případy dvouslabičných verbálních substantiv zakončených na *-ání*. K tomuto účelu jsme využili následující dotaz [lemma="(?)([bcdd'fghjklmnñpqrřsst'vwxyz])(ch))+ání"], jenž vyhledal veškeré lexémy končící na *-ání* a začínající na libovolnou souhlásku nebo posloupnost několika souhlásek. Samozřejmě jsme se nevyhnuli případům, ve kterých slabiku tvořilo slabikotvorné *r* a *l* (např. *trvání*, *vrtání*, *šplhání*) – ty jsme ručně odstranili spolu s jinými chybami (např. adjektivum *kání* od *káně*, verbum *sklání* od *sklánět*). Nakonec jsme získali finální seznam 20 různých lemmat dvouslabičných verbálních substantiv, prezentovaných v níže uvedené tabulce. Jsou to tvary, které si zjevně zachovaly do dnešní doby svůj původní staročeský stav (Zdeňková 2018: 9). Potržené příklady mají v korpusu doloženou aspoň jednu významově správnou alternativu s krátkým vokálem.⁸

V případě verbálního substantiva *mání* není jeho odvození ze slovesa *mít* již patrné, protože se vyskytuje pouze v ustáleném slovním spojení *k mání*. Toto substantivum lze považovat za příklad monokolokability (srov. Čermák 2014: 31), a proto je v tabulce označujeme kurzivou. Kurzivou rovněž označujeme infinitiv *klát* (od něhož bylo odvozeno verbální substantivum *klání*), jenž se v současné češtině nepoužívá.

Na základě těchto dat můžeme shrnout, že verbální substantiva se zakončením *-ání* mohou být odvozena pouze od jednoslabičných infinitivů, zatímco verbální substantiva končící na *-ání* mohou být tvořena všemi víceslabičnými infinitivy a úzkou skupinou infinitivů jednoslabičných, reprezentovaných souborem 20 lexémů (tabulka 3).

⁸ V korpusu SYN2015 najdeme tyto možné alternativy: *lkaní*, *laní*, *maní*, *štkaní*, *dbaní*. Lexém *laní* je však špatně označován, protože se jedná o adjektivum *laní* (např. *laní oči*).

Tabulka 3: Dvouslabičná verbální substantiva zakončená na *-ání* odvozená od jednoslabičného infinitivu

	Verbální substantivum	Infinitiv	Frekvence	ipm
1.	přání	přát	6 851	56,74
2.	stání	stát	1 027	8,51
3.	klání	<i>klát</i>	999	8,27
4.	zdání	zdat	854	7,07
5.	<i>mání</i>	<i>mít</i>	649	5,37
6.	tání	tát	509	4,22
7.	zrání	zrát	471	3,90
8.	sání	sát	280	2,32
9.	vzdání	vzdat	71	0,59
10.	vání	vát	32	0,27
11.	ržání	ržát	29	0,24
12.	vlání	vlát	8	0,07
13.	dání	dát	7	0,06
14.	<i>lkání</i>	lkát	6	0,05
15.	vstání	vstát	4	0,03
16.	smání	smát	4	0,03
17.	lání	lát	4	0,03
18.	<i>štkání</i> ⁹	štkát	2	0,02
19.	<i>dbání</i>	dbát	2	0,02
20.	vzplání	vzplát	1	0,01

4. Poznámky o pravidelnostech použití

Z hlediska výuky ČCJ nyní vyvstává další problém, a to jakým způsobem od sebe odlišit dvouslabičná verbální substantiva s odlišnými zakončeními. K tomu je zapotřebí se podívat na jedné straně na verbální substantiva zakončená na *-ání* spolu s jejich infinitivy a na straně druhé na slovesa utvořená od těchto infinitivů prefixy a verbální substantiva odvozená od těchto prefigovaných slov. Najdeme zde určité pravidelnosti související s použitím dlouhého vokálu *á*. Z jednoslabičného slovesa *psát* vzniká verbální substantivum *psaní*. Nicméně utvoříme-li pomocí prefixu od slovesa *psát* další verbum, např. *napsat*, nejenže dlouhá samohláska v infinitivu mizí, ale zároveň se verbální substantivum derivované od prefigovaného slovesa chová jako každé více-slabičné verbální substantivum a má podobu se zakončením *-ání*: *napsání*. Níže uvedená tabulka 4 uvádí informace o těchto zkoumaných lexémech.

⁹ IJP registruje pouze od slovesa *štkát* tvar *štkání*.

4.1 Verbální substantiva na -aní

Tabulka 4: Verbální substantiva se zakončením -aní a jejich prefigované podoby¹⁰

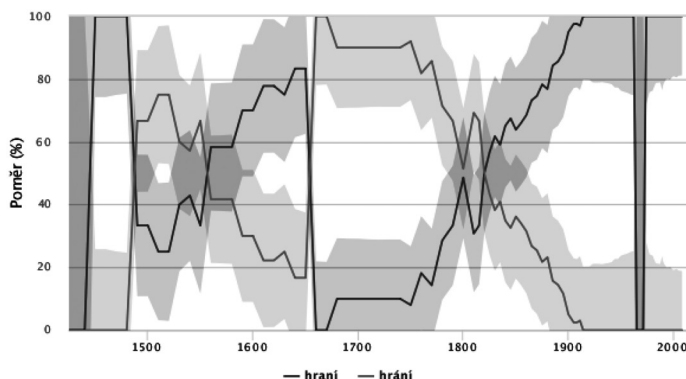
	Verbální substantivum	Infinitiv	Prefigovaný infinitiv ¹¹	Prefigované verbální substantivum
1.	psaní	psát	napsat	napsání
2.	spaní	spát	vyspat	vyspání
3.	praní	prát	poprat	poprání
4.	lhaní	lhát	selhat	selhání
5.	braní	brát	vybrat	vybrání
6.	ptaní	ptát	zeptat	zeptání
7.	tkaní	tkát	protkat	protkání
8.	řvaní	řvát	zařvat	zařvání
9.	stlaní	stlát	ustlat	ustlání
10.	lkaní	lkát	zalkat	zalkání
11.	zvaní	zvát	ozvat	ozvání
12.	štvaní	štvát	naštvat	naštvání
13.	sraní	srát	posrat	posrání
14.	draní	drát	prodrat	prodání
15.	žraní	žrát	sežrat	sežrání
16.	štkaní	štkát	rozeštkat	rozeštkání
17.	rvaní	rvát	vyrvat	vyrvání
18.	chcaní	chcát	vychcat	vychcání
19.	cpaní	cpát	nacpat	nacpání
20.	hnání	hnát	sehnat	sehnání
21.	dbaní	dbát	zanedbat	zanedbání

Kritérium založené na srovnání infinitivu, z něhož vzniklo dvouslabičné verbální substantivum se zakončením -aní, a prefigované podoby slovesa, ve kterém délka mizí, pomáhá identifikovat tato dvouslabičná verbální substantiva. Této pravidelnosti se však vymyká jeden lexém, a to *hraní*, jenž je odvozen od slovesa *hrát*. V případě infinitivu odvozeného pomocí prefixu, jako např. *vyhrát*, však dlouhá kmenotvorná samohláska *á* zůstává zachována, což nasvědčuje tomu, že se sloveso chová jako skupina se zakončením -aní. Můžeme tento případ považovat za hybridní, kombinující vlastnosti skupiny slov se zakončením -aní a skupiny se zakončením -ání. Důvod tohoto stavu je čistě historický. Původní varianta *hraní* konkurovala novější podobě *hraní*, jež se nakonec prosadila v současném jazyce. Níže uvedený graf ilustruje na základě

¹⁰ V tabulce 4 oproti tabulce 1 zmizely negované lexémy a také lexém *hraní*, který probíráme zvlášť dále.

¹¹ Byl zvolen nejfrekventovanější prefigovaný infinitiv na základě dat z korpusu SYN2015.

korpusových dat v nástroji SyD (Cvrček – Vondříčka 2011a; 2011b) „soupeření“ obou variant od roku 1450 až do roku 2008.

Graf 1: Konkurence variant *hraní* vs. *hrání* v období 1450 až 2008 na základě nástroje SyD

Lze si všimnout, že nejstarší záznamy registrují nový tvar *hraní* již v 15. století, což nicméně může být dáno i tím, že i když se kvantita ve výslovnosti vyskytovala, nebyla důsledně označována v písmu. Z odborné literatury (Gebauer 1958: 107–108) však víme, že se krácení původního tvaru *hrání* s jistotou objevuje v 16. století. Začátkem 19. století se postavení nového tvaru upevňuje a začátkem století minulého úplně nahrazuje tvar starý.

4.2 Verbální substantiva na -ání

V případě dvouslabičných substantiv se zakončením -ání (tabulka 3) vypadá situace zcela odlišně. Tato substantiva jsou rovněž odvozena z jednoslabičných sloves, jako např. *přát*, ze kterého vzniká *přání*. Vytvoříme-li však pomocí prefixu od slovesa *přát* další sloveso, *dopřát*, dlouhá samohláska zůstává zachována a verbální substantivum má, jako všechny víceslabičné případy, podobu se zakončením na -ání, tedy *dopřání* (nejde o příliš frekventovaný tvar, viz dále). Tabulka 5 prezentuje tyto případy pro zkoumané lexémy dané v tabulce 3.¹²

Nicméně v rámci verbálních substantiv na -ání se vyskytují případy, kde prefixovaná slovesa neponechávají dlouhou samohlásku stejně jako substantiva na -ání. Týká se to méně frekventovaných slov. U tří lexémů sledujeme kolísání mezi jedním a druhým typem, tj. *lkání* a *lkaní*, *štkání* a *štkaní*, *dbání* a *dbaní*. Tato slova jsou označena kurzivou v níže uvedené tabulce 6, která zohledňuje i tvary, u nichž kolísání v korpusu SYN2015 nebylo zaznamenáno.

¹² Stranou se ponechává verbální substantivum *mání*.

Tabulka 5: Verbální substantiva se zakončením *-ání* a jejich prefigované podoby

	Verbální substantivum	Infinitiv	Prefigovaný infinitiv ¹³	Prefigované verbální substantivum
1.	přání	přát	dopřát	dopřání
2.	stání	stát	přistát ¹⁴	přistání
3.	klání	klát	proklát	proklání
4.	zdání	zdat	zazdat ¹⁵	zazdání
5.	tání	tát	roztát	roztání
6.	zrání	zrát	vyzrát	vyzrání
7.	sání	sát	nasát	nasání
8.	vání	vát	odvát	odvání
9.	ržání	ržát	zaržát	zaržání
10.	vlání	vlát	převlát	převlání
11.	smání	smát	usmát	usmání
12.	lání	lát	zalát	zalání
13.	plání	plát	vzplát	vzplání

Tabulka 6: Verbální substantiva se zakončením *-ání* a jejich nepravidelné prefigované podoby

	Verbální substantivum	Infinitiv	Prefigovaný infinitiv ¹⁶	Prefigované verbální substantivum
1.	vzdání	vzdat	odevzdat	odevzdání
2.	dání	dát	vydat	vydání
3.	lkání	lkát	zalkat	zalkání
4.	vstání	vstát	povstat	povstání
5.	štkání	štkát	rozeštkat	rozeštkání
6.	dbání	dbát	zanedbat	zanedbání

Srovnání dvouslabičných verbálních substantiv spolu s analýzou infinitivů, od nichž jsou odvozena, tedy odhalilo, že se lexémy se zakončením *-ání* a *-aní* od sebe výrazně liší. Tento rozdíl je založen na vztahu k prefigovaným infinitivům, které pro skupinu se zakončením *-ání* převážně ponechávají dlouhou kmenotvornou samohlásku *á*, zatímco ve skupině se zakončením *-aní* dochází k jejímu krácení.

¹³ Byl zvolen nejfrekventovanější prefigovaný infinitiv na základě dat z korpusu SYN2015.

¹⁴ Další jsou i: *obstát, ustát, dostát, vystát, postát, přestát* atd. oproti *dostat, užstat, přestat, nastat, ustat, zastat* atd. Existuje zde patrný rozdíl mezi *stát₁* (*stojím*), které ponechává délku, a *stát₂* (*stanu*), které délku nezachovává.

¹⁵ Další jsou i: *vdát (se), udát se, nadát se*, ale oproti tomu *vydat, dodat, přidat, podat, prodat* atd.

¹⁶ Byl zvolen nejfrekventovanější prefigovaný infinitiv na základě dat z korpusu SYN2015.

4.3 Aplikace výsledku ve výuce

Z hlediska jazykové výuky je však podstatné zaměřit se na nejfrekventovanější lexémy. S některými výše prezentovanými slovy, zvláště těmi z nižší frekvenční roviny,¹⁷ žáci patrně nikdy nepřijdou do styku. Proto jsme se rozhodli brát v potaz lexémy s minimální frekvencí 100 výskytů. Navíc pravidla pro užití vhodného zakončení *-ání* a *-aní* musejí být pro žáky-cizince jasná. Tabulky 7 a 8 prezentují frekvenční špičku verbálních substantiv pro zakončení *-ání* a *-aní*.

Tabulka 7: Nejfrekventovanější verbální substantiva na *-aní*
(frekvence alespoň 100 výskytů v SYN2015)

	Verbální substantivum	Frekvence	ipm ¹⁸
1.	psaní	4463	36,96
2.	hraní	2009	16,64
3.	spaní	1699	14,07
4.	praní	740	6,13
5.	lhaní	287	2,38
6.	braní	121	1,00
7.	ptaní	109	0,90
8.	tkaní	107	0,89

Tabulka 8: Nejfrekventovanější verbální substantiva na *-ání*
(frekvence alespoň 100 výskytů v SYN2015)

	Verbální substantivum	Frekvence	ipm
1.	přání	6851	56,74
2.	stání	1027	8,51
3.	klání	999	8,27
4.	zdání	854	7,07
5.	mání	649	5,37
6.	tání	509	4,22
7.	zrání	471	3,90
8.	sání	280	2,32

¹⁷ V této rovině se také vyskytují lexémy, kde dochází ke kolísání, díky frekvenčnímu omezení tak můžeme žáky zbavit zbytečného informačního balastu.

¹⁸ Vztaženo k celému korpusu SYN2015.

Zaměříme-li se primárně na nejčastější lexémy, jsou pravidla pro použití zakončení *-ání* a *-aní* následující:

- dvouslabičná verbální substantiva mají zakončení *-aní* v případě, že se kmenová samohláska *á* v prefigovaném základovém slovese zkracuje (výjimka: *hraní*), např. *psaní* – *psát* – *napsat*,
- dvouslabičná verbální substantiva mají zakončení *-ání* v případě, že se kmenová samohláska *á* v prefigovaném základovém slovese nezkracuje (výjimka: *mání*), např. *přání* – *přát* – *popřát*,
- všechna tří- a víceslabičná verbální substantiva mají zakončení *-ání*, ke kterým nepatří víceslabičná kompozita vzniklá na základě jednoslabičných infinitivu (např. *vinobraní*).

5. Závěr

Tato studie se zabývala problematikou kvantity u verbálních substantiv končících na *-ání* anebo *-aní* a jejím cílem bylo uceleně popsat pravidla používání dlouhých a krátkých vokálů. Na základě empirické analýzy dat z korpusu SYN2015 jsme identifikovali množinu verbálních substantiv s oběma zakončeními. Ověřili jsme, že volba mezi zakončením *-ání* a *-aní* nastává pouze v případě dvouslabičných verbálních substantiv, jak bylo popsáno v dřívějších pracích (Gebauer 1958: 107–108; Zdeňková 2018). Víceslabičná verbální substantiva mají vždy zakončení *-ání*. Náležitou podobu dvouslabičných lexémů lze určit na základě infinitivu, u kterého buď dochází ke krácení kmenové samohlásky u prefigovaných infinitivů (zakončení *-aní*), nebo k ponechání délky (zakončení *-ání*). Tímto jsme potvrdili dříve formulované hypotézy o dvouslabičných deverbativech a jejich souvislosti s infinitivem. Samozřejmě je zde třeba uvést i kompozita (např. *vinobraní*, *trnkobraní*, *dýňobraní*), která jsou sice víceslabičná, ale jejich základem je jednoslabičný infinitiv a upozornit i na kolísající (*lkání/lkaní*, *štkání/štkaní*, *dbání/dbaní*) a nepravidelné tvary (*vzdání*, *dání*, *vstání*), jež se vymykají těmto pravidlům.

Tato práce přistupuje novým způsobem k tematice verbálních substantiv na *-ání* a *-aní*. Pomocí korpusových dat jasně klasifikuje lexémy a určuje pravidla pro správný zápis verbálních substantiv. Taktéž rozporuje tvrzení, že verbální substantiva na *-ání* a *-aní* mají nepravidelnou distribuci obou variant (Karlík et al. 1995: 149). Lze konstatovat, že i přes určité výjimky je soudobý stav nejfrekventovanějších verbálních substantiv na *-ání* a *-aní* stabilní a v zásadě pravidelný. Můžeme však samozřejmě očekávat, že v následujících dekadách se zde prezentované kolísající varianty mohou ustálit ve prospěch jedné z nich.

Zde předložená analýza verbálních substantiv systematizuje dosud spíše nepřehledný popis distribuce zakončení *-ání* a *-aní*. Závěry vyvozené z korpusových dat bezpochyby najdou své uplatnění v pedagogické praxi. Důležitým přínosem z hlediska ČČJ je možnost zavedení výše uvedených pravidel do jazykové výuky cizinců. Přehledná pravidla mohou zkvalitnit výuku pravopisu v oblasti rozlišování dlouhých

a krátkých vokálů u deverbativ. Navíc na jejich základě lze sestavit příhodná cvičení, která žákům napomohou při učení a procvičování dané látky a metodikům poslouží jako východisko pro sestavení vhodných výukových materiálů.

Korpusový výzkum, jak jsme ukázali v této studii, dozajista stále umožňuje přistupovat k jazyku z různých úhlů pohledu a objevovat ještě neobjevené. Široké možnosti zkoumání frekvence jazykových jevů přispívají i k doplňování stávajících poznatků. Existuje ještě řada případů užití a zápisu dlouhých vokálů (např. délky v prefixech či v adjektivních koncovech), jež nejsou nerodilému mluvčímu zřejmé a které si zaslouží do budoucna své korpusové zkoumání, jehož výsledky usnadní výuku češtiny.

Tato studie vznikla v rámci programu Progres Q08 Český národní korpus uskutečňovaného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

LITERATURA

CVRČEK, V. – VONDŘIČKA, P. (2011a): SyD – Korpusový průzkum variant. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný online na adrese: <<http://www.korpus.cz>>.

CVRČEK, V. – VONDŘIČKA, P. (2011b): Výzkum variability v korpusech češtiny. In: F. Čermák (ed.), *Korpusová lingvistika Praha 2011. 2. Výzkum a výstavba korpusů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 184–195.

ČERMÁK, F. (2014): *Periferie jazyka: slovník monokolokabilních slov*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

DVOŘÁK, V. (2017): Verbální substantivum. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Czech-Ency – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné online na adrese: <[https://www.czechency.org/slovník/VERBÁLNÍ SUBSTANTIVUM](https://www.czechency.org/slovník/VERBÁLNÍ_SUBSTANTIVUM)>.

GEBAUER, J. (1958): *Historická mluvnice jazyka českého: Díl III. Tvarosloví, II. Časování*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

HOLÁ, L. – BOŘILOVÁ, P. (2009): *Česky krok za krokem 2*. Praha: Akropolis.

KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z. (eds.) (1995): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

KOLÁŘOVÁ, V. (2010): *Valence deverbativních substantiv v češtině: (na materiálu substantiv s dativní valencí)*. Praha: Karolinum.

KRAUS, J. – PETRÁČKOVÁ, V. (eds.) (1995): *Akademický slovník cizích slov (I. díl, A–K)*. Praha: Academia.

KŘEN, M. – CVRČEK, V. – ČAPKA, T. – ČERMÁKOVÁ, A. – HNÁTKOVÁ, M. – CHLUMSKÁ, L. – JELÍNEK, T. – KOVÁŘÍKOVÁ, D. – PETKEVIČ, V. – PROCHÁZKA, P. – SKOUMALOVÁ, H. – ŠKRABAL, M. – TRUNEČEK, P. – VONDŘIČKA, P. – ZASINA, A. (2015): *SYN2015: reprezentativní korpus psané češtiny*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný online na adrese: <<http://www.korpus.cz>>.

KŘEN, M. – CVRČEK, V. – ČAPKA, T. – ČERMÁKOVÁ, A. – HNÁTKOVÁ, M. – CHLUMSKÁ, L. – JELÍNEK, T. – KOVÁŘÍKOVÁ, D. – PETKEVIČ, V. – PROCHÁZKA, P. – SKOUMALOVÁ, H. – ŠKRABAL, M. – TRUNEČEK, P. – VONDŘIČKA, P. – ZASINA, A. J. (2016): SYN2015: Representative Corpus of Contemporary Written Czech. In: N. Calzolari et al. (eds.), *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'16)*. Portorož: ELRA, 2522–2528.

OSOLSOBĚ, K. (2011): *Morfologie českého slovesa a tvoření deverbativ jako problém strokové analýzy češtiny*. Brno: Masarykova univerzita.

OSOLSOBĚ, K. (2014): *Česká morfologie a korpusy*. Praha: Karolinum.

ŠEBESTA, K. – BEDŘICHOVÁ, Z. – ŠORMOVÁ, K. – ŠTINDLOVÁ, B. – HRDLIČKA, M. – HRDLIČKOVÁ, T. – HANA, J. – PETKEVIČ, V. – JELÍNEK, T. – ŠKODOVÁ, S. – POLÁČKOVÁ, M. – JANEŠ, P. – LUNDÁKOVÁ, K. – SKOUMALOVÁ, H. – SLÁDEK, Š. – PIERSCIENIAK, P. – TOUFAROVÁ, D. – RICHTER, M. – STRAKA, M. – ROSEN, A. (2014): *CzeSL-SGT: korpus češtiny nerodilých mluvčích s automaticky provedenou anotací, verze 2 z 28. 7. 2014*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný online na adrese: <<http://www.korpus.cz>>.

ŠIMANDL, J. (ed.) (2016): *Slovník afixů užívaných v češtině*. Praha: Karolinum.

VEROŇKOVÁ, J. – POUKAROVÁ, P. (2018): Percepce kvantity vokálů cizojazyčných mluvčích. In: S. Škodová – M. Hrdlička (eds.), *Čeština jako cizí jazyk v průřezu pohledů*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 261–280.

ZASINA, A. J. (2019): *Korpusový přístup ve výuce češtiny jako cizího jazyka* (Doktorská práce). Dostupný online na adrese: <<https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/115540>>.

ZDEŇKOVÁ, J. (2018): K vokalické kvantitě u verbálních substantiv na -aní/-ání ve čtyřjazyčném Nomenklátoru Daniela Adama z Veleslavína. *Naše řeč*, 101(1), 3–16.